

Inger Dübeck:

Arkivproblemer

Claus Bryld: Historie og offentlighed. Kampen om arkivadgang i Danmark 1971–1982. Særtryk 2. Den jyske historiker 26, 1983.

Claus Bryld har nogle arkivproblemer, store endda og så påtrængende, at han har skrevet en både engageret og velformuleret bog om sine trængsler. Første kapitel »Historie og offentlighed« (s. 10–62) rummer en del nyt i forhold til forfatterens tidligere spredte avisartikler om samme emne. Dette kapitel forekommer det vægtigste og er også det, som jeg i det følgende vil koncentrere mig mest om. Forinden dog nogle bemærkninger om bogens andre to kapitler.

Andet kapitel »Offentlighed omkring besættelsestidens forhold« (s. 64–111), der har undertitlen »- om politik og historie i Danmark efter 1945«, bygger i et vist omfang på forfatterens tidligere forskning eller fremstillinger i kronikform om besættelsestiden og retsopgøret. Bortset fra første underafsnit om juristerne og arkivadgangen rummer andet kapitel ikke meget til belysning af problemet »kampen om arkivadgang« eller offentlighedsproblematikken. Derimod fremgår det indirekte, at der allerede har været megen offentlighed omkring besættelsestidens arkivalier, og at der er skrevet adskillige værker om denne periode. Kapitlet afsluttes med en redegørelse for baggrunden for Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie og dets særlige arkivtilladelse. Claus Bryld bedømmer udgiverselskabets produktion fra 1960'erne og 1970'erne »som konservativ« og »empiristisk«, »traditionel kildestyret« etc. (s. 102). Man får næsten det indtryk, at en empirisk forskning baseret på kildestudier er noget foragteligt. Hvis empirien er uegnet

som metode, hvad skal man da med arkivadgang?

Bogens tredje kapitel »Kampen om arkivadgang 1971–1982. To lærestykker« (s. 112–194), rummer bl.a. genoptryk af en række avisartikler og korrespondance mellem henholdsvis Carl Madsen og ombudsmanden og Claus Bryld og ombudsmanden.

Det første »lærestykke« (s. 113–152) om Carl Madsens kamp imod DNH og de tidligste besættelsestidshistorikere er så afgjort bogens morsomste. Carl Madsen havde, i modsætning til Claus Bryld, en gudsbenået evne til at udtrykke sig vittigt og underholdende. Med alle sine overdrivelser og injurier var han en af efterkrigstidens mest underholdende debattører. Den skarpe polemik imellem Povl Bagge og Carl Madsen turde demonstrere over for den yngste forskergeneration, at der bestemt var både fut og krudt i de gamle.

Claus Brylds egen korrespondance og polemik i det andet »lærestykke« (s. 153–194) er ikke nær så morsom. Indledningsvis oplyser Bryld, at hans ansøgning om adgang til sagerne mod hans egen familie var motiveret af en personlig interesse, at han »som de fleste ikke helt unge mennesker (er) optaget af sin baggrund, dens forudsætninger og forløb«. Forfatterens forskningsinteresse strækker sig således ikke væsentligt ud over den interesse, som de af ham ellers så forkætrede slægtsforskere føler. I øvrigt rummer s. 154 en meget væsentlig konklusion, som forfatteren åbenbart ikke har erkendt rækkevidden af: nemlig at adgangstilladelse til straffesagsmateriale gives af Justitsministeriet, og at ministeriet kan vælge at afslå på trods af anbefaling fra rigsarkivaren.

Kapitel III har som helhed karakter af en kildesamling med spredte kommentarer. Læseren får i detaljer en redegørelse for de af-

slag, Claus Bryld har fået på sine ansøgninger, hvoraf den ene som anført vedrørte sager mod hans slægtninge, mens den anden vedrørte adgang til diverse sager fra retsopgøret efter besættelsen med henblik på udgivelse af en kildesamling til undervisningsbrug, d.v.s. udgivelse in extenso af sensitive utilgængelige dokumenter.

Vi får også at vide (s. 166), at Justitsministeriet havde indbudt Bryld til en forhandling, hvorunder ministeriet skal have udtalt, at man ville lade en ny ansøgning fra Claus Bryld, der i modsætning til de tidligere indeholdt en nærmere specificering af forskningsemnet, undergive en fornyet behandling. Ministeriet har altså i realiteten sagt, at Claus Bryld ligesom andre forskere, måtte komme med et egentligt forskningsprojekt. Claus Bryld oplyser, at denne mulighed for fornyet ansøgning ikke er forsøgt, da hans arbejde med kildesamlingen ikke er færdigt endnu. Som medlevende læser undrer man sig over, at han ikke straks gik i gang med udarbejdelsen af et egentligt forskningsprojekt.

Efter disse bemærkninger til bogens kapitel to og tre vil jeg vende tilbage til det, der arkivretligt set forekommer mig mest interessant, nemlig første kapitel »Historie og offentlighed«, der bærer undertitlen »om befolkningens behov og muligheder for at kende samtidshistorien« (s. 10–61).

Første hovedafsnit indledes med en afgrænsning af offentlighedsbegrebet. Problematikken vedrørende registerlovgivningen udelades under henvisning til, at spørgsmålet om personbeskyttelse og privatlivets fred stiller sig anderledes ved edb-registre end ved »traditionelle« arkivalier. Forfatteren begrundet ikke nærmere, hvori denne forskel skulle bestå; end ikke med en henvisning til risikoen for dataophobning. Man står efter læsningen tilbage med det indtryk, at når Claus Bryld kæmper for arkivadgang, er det kun en kamp til fordel for den politiske samtidshistorie. Alle andre forskeres arkivadgang interesserer ham lidet eller slet ikke. Netop registermaterialets mulige tilgængelighed kan være vigtig for en række samfundsvidenskabelige forskere, men også f.eks. for lægevidenskabelige forskere, akkurat som adgang til nye traditio-

nelle arkivalier er vigtigt for disse kategorier af forskere.

Når han i samme forbindelse taler om repressions- og manipulationsmulighederne i »Big brother«-staten (s. 11), afslører han en næsten pudsig personlighedsspaltning. På den ene side mener han, at historisk kildemateriale, som skabes på edb-medier, bør slettes så hurtigt som muligt, så ingen forsker senere kan få adgang til vigtige oplysninger om vort nutidige samfunds tilstand, samtidig med at han ivrer for helt fri adgang til traditionelle sensitive arkivalier (s. 11), der langt mere indgående kan krænke væsentlige private interesser. Han synes således at »forplumre« de spørgsmål, der, som han selv siger, »er komplicerede nok«. Denne metode belyses f.eks. i note 2, hvor han henviser til udtalelser, jeg skulle have fremført i Politiken. Af indlysende grunde savnes der henvisning til, hvilket nummer af Politikken, jeg skulle have udtalt mig i. For jeg har aldrig udtalt mig om disse spørgsmål i Politiken eller nogen anden avis. Den samme besynderlighed forekommer s. 32, hvor jeg atter hævdes at have udtalt mig til Politiken om arkivretlige tilgængeligheds-spørgsmål, se også note 37, hvortil der dog mangler en henvisning i teksten s. 32–33.

Efter en »ansats til en teoretisk ramme for forståelsen af hovedtemaet« følger kapitlets bærende og vigtigste afsnit, som bærer titlen »Historien – et offentligt anliggende« (s. 20–50). Når man betænker den ene halvdel af det martyrium, som Claus Bryld frembærer i bogens tredje kapitel, at han fik afslag på en ansøgning om adgang til visse arkivalier, der kunne belyse hans slægts nyere historie, må man undre sig over den omtale, der på adskillige steder i bogen bliver andre slægtsforskere til del. F.eks. gør han s. 27 en sondring imellem »den hårde historie« og »stamtavlestudier«. Han kalder slægtsforskning en foretelse »uden anden samfundsmæssig betydning end den mentalterapeutiske«. Unægtelig en arrogant bemærkning fra en repræsentant for den hårde universitetshistorie, der på s. 23 fører sig frem med klassekampens rene forargelse: »Tanken om, at masserne selvstændigt skulle kunne . . . beskæftige sig med historiske emner . . . lå helt uden for mulighedernes

horisont,« fordi arkiverne var Geheimearkiver. Årsagen til massernes manglende historieforskning under enevælden var nok en anden end Geheimearkivets tillukkethed.

Atter i note 59 er forfatteren på krigsstien. Der tales om, at Rigsarkivets manglende prioritering af arkivforhold bevirker, at arkiverne på grund af en ufrugtbar liberalisme bliver »overbebyrdet med slægtsforskning i forhold til mere samfundsorienteret forskning«. Vi har nu forstået, at slægtsforskning er noget mindreværdigt, bortset fra Claus Brylds egen slægtsforskning, som er samfundsrelevant; om Claus Bryld havde fået adgang til straffesagerne om sin slægt, kunne han måske selv have glædet sig over den mentalt terapeutiske oplevelse, de måtte bringe ham.

I øvrigt henviser note 59 atter til publikationer, som jeg aldrig har skrevet og ikke kan tage æren af. Det forekommer så meget mere slående, som jeg citeres to gange i samme note, første gang ved en konkret henvisning til min bog *Dansk arkivret* og anden gang blot med et løst udsagn uden angivelse af kilden. Det er en besynderlig citeringsteknik forfatteren griber til, når han tror eller påstår, jeg har udtalt mig i dagspressen.

Forfatteren gør forholdsvis meget ud af forholdene i fremmed arkivret. Formålet er klart at påpege de efter hans mening øjnefaldende skavanker ved det danske arkivsystem, herunder først og fremmest de gældende tilgængelighedsregler. De danske tilgængelighedsregler og praksis heromkring beskrives og belyses kritisk s. 28–36. Hovedsynspunktet er, at det danske system er et lukket system med mulighed for diskretionære dispensationer, hvor såvel ministerier som Rigsarkiv optræder formynderisk i forhold til forskningens ønsker om adgang til nyere arkivalier.

Forfatteren er opmærksom på de begrænsninger i henseende til aktindsigt og videregivelse af oplysninger, som offentlighedsloven og straffeloven rummer af hensyn til beskyttelsen af statens sikkerhed m.v. og privatlivets fred for enkeltpersoner og virksomheder. Han har derimod ikke blikket åbent for tavshedsproblematikken. Det dokument- eller arkivmateriale, som han ønsker en generel fri ad-

gang til, er materiale, som ofte vil være tavshedsbelagt. Offentlige myndigheder, herunder ministerielle embedsmænd og arkivarer i statens arkiver, har tavshedspligt m.h.t. videregivelse af de nævnte oplysninger og kan ifalde et selvstændigt strafansvar, hvis de røber eller videregiver sådanne, jfr. straffelovens § 152.

Vel betyder offentlighedsloven, at den almindelige tavshedspligt ikke skal hindre adgang til aktindsigt, hvor dette er hjemlet i loven, nemlig som en ret for den enkelte borger til at gøre sig bekendt med en bestemt konkret sag, som er eller har været under behandling hos offentlige myndigheder. Men så snart det drejer sig om den såkaldte »mer-offentlighed«, eksempelvis forskeres adgang til sager i videre omfang end loven hjemler, typisk også til sager forskeren ikke er bekendt med på forhånd og på trods af offentlighedslovens undtagelsesbestemmelser, gælder de almindelige tavshedspligtsregler for offentligt ansatte, herunder straffelovens regler. Et afslag vil derfor også kunne være begrundet i det forhold, at myndigheden har tavshedspligt med hensyn til visse sager eller visse informationer.

Som forholdene er for tiden, betyder universiteternes højtbesungne forskningsfrihed og uklarheden om, hvorvidt universitetsforskere har tavshedspligt med hensyn til, hvad de erfarer i forbindelse med forskningsprojekter, en hæmsko for forskeres mulighed for at få adgang til tavshedsbelagt materiale fra forvaltningen. Offentlige myndigheder vil nemlig typisk være tilbageholdende med at give aktsindsigt i tavshedsbelagt materiale, såfremt der ikke er sikkerhed for, at forskeren har en tilsvarende tavshedspligt som embedsmanden. Jeg henviser i det hele til den indgående redegørelse i Justitsministeriets betænkning om tavshedspligt 998/1984.

Blandt de fremmede tilgængelighedssystemer, som forfatteren fremhæver som forbillige, nævnes det amerikanske. Han er så begejstret, at han på det nærmeste opbygger en myte om de åbne amerikanske arkiver. S. 145 tales således om, at USA har »verdens frieste arkivadgang«. Det skriver en forsker, som ellers ikke giver indtryk af at være USA-

fan, og som i øvrigt erkender, at man i USA opererer med en række væsentlige undtagelser, som stiller amerikanske forskere mere på linie med danske historikere. De almindelige undtagelser fra offentlighed vedrører i USA (som i Danmark) hensynet til private personer og institutioner (s. 44). For danske forskere, der er vænnet til den meget store fordel som en gratis adgang til biblioteker og arkiver betyder, ville det nok føles overraskende, at man kan komme til at betale op til flere tusinde kroner for adgang til arkivalier. Bysynderligt nok synes forfatteren at acceptere dette betalingssystem (s. 48). Man skulle ellers have forventet, at han ville finde, at en arkivadgang, der var afhængig af forskerens økonomiske evne til at betale, måtte være udtryk for klasseskrammel.

Vedrørende amerikanske straffesager oplyses det s. 44, at der er fri adgang til disse, »medmindre dette ville indgribe i selve undersøgelsens forløb, fratage den sigtede retten til en »fair trial«, udgøre en alvorlig trussel mod privatlivet, røbe konfidentielle kilder, afsløre efterforskningsteknikker eller bringe lovhåndhævernes liv eller fysiske sikkerhed i fare«. Forfatterens overrumplende konklusion på denne opregning af undtagelser er, at »alle ældre retssager er tilgængelige«. I mangel af nærmere dokumentation fra amerikansk praksis for denne påstand må man, ihvertfald som jurist, nære tvivl om, hvorvidt amerikanske retsmyndigheder ville drage en tilsvarende konklusion.

Bogen er udstyret med illustrationer, hvoraf nogle består af gengivelser af officielle skrivelser i så kraftig nedkopieret form, at de er ulæselige uden en god lup. Afslutningsvis følger en række bilag og bilagsoversigter samt en litteraturfortegnelse.

Der kan være anledning til som en tilføjelse til Claus Brylids særlige problemstilling at redegøre kort for Rigsarkivets praksis vedrørende dispensation fra utilgængelighedsklausuler. Selv om historikere, eksempelvis studenter, stipendiater, lektorer, professorer, forskningsbibliotekarere, arkivarer og museumsinspektører udgør en væsentlig andel blandt ansøgerne om tilgængelighed til nyere arkivalier,

finder man i stigende grad også ansøgere blandt forskere og studerende fra andre discipliner som medicin og samfundsvidenskaber. En anden gruppe udgøres af forfattere, film- og radiofolk, advokater, landinspektører, lærere, pensionister med tidligere beskæftigelse f.eks. som officerer.

Ved behandling af tilgængelighedssager gives der som udgangspunkt ikke afslag på ansøgninger alene under henvisning til ansøgerens faglige eller manglende faglige baggrund. Mulige afslag på dispensationsadgang kan derimod ofte skyldes, at det ønskede arkivmateriale i et privatarkiv ikke er færdigordnet og registreret og derfor er praktisk ubrugeligt, indtil ordningen er gennemført. Ellers vil de meget få afslag – for 1982 er der foretaget en optælling, der viser, at på 141 ansøgninger gav Rigsarkivet afslag på 5 ansøgninger – normalt være begrundet i arkivaliernes informationsindhold. Afslag gives således typisk, hvis arkivalierne rummer meget sensitive personoplysninger, og typisk når der er tale om nulevende eller afdøde personer med nulevende slægtninge.

Hvor adgang gives til trods for, at de ønskede arkivalier indeholder personoplysninger af en vis sensitivitet, vil der typisk blive stillet krav om anonymisering af personnavne, og om at forskeren ikke opsøger personer, hvis navne fremgår af arkivalierne.

Ministerierne, og her især Justitsministeriet, vil typisk kræve, at oplysninger, som fremgår af arkivalierne, behandles fortroligt, d.v.s. at forskeren underlægges en konkret tavshedspligt, der bl.a. kan medføre, at der ikke gives adgang til kopiering.

Heraf følger også, at en ansøgning om kopiering af meget sensitive personrelaterede arkivalier vil blive mødt med et afslag, fordi kravet om anonymisering ikke med sikkerhed vil kunne opfyldes, såfremt formålet med kopieringen er at udgive kopierne in extenso i en kildesamling.

På samme måde vil en ansøgning til sensitive procesakter, der er båret af slægtsforskningsinteresse, kunne blive mødt med et afslag, ikke så meget af hensyn til de informationer som akterne indeholder om slægten, men af hensyn til oplysninger om andre per-

soner, eksempelvis vidner, angivere etc., som arkivalierne måtte rumme.

Alle disse momenter medfører som nævnt, at det er yderst få afslag, der gives. Ingen af disse er tilmed begrundet i politiske hensyn. På denne baggrund kan opstilles den enkle konklusion, at Claus Brylds bog langt hen i virkeligheden kun er historien om Claus Brylds og Carl Madsens besværligheder i en lidt fjernere periode.

Bjarne Stoklund: Dyrkningssystemer og kulturforskning

I Christian Vs matrikel og de markbøger og andet materiale, som i årene 1681–88 blev udarbejdet som forarbejder til dette nye, landsdækkende skatteligningsgrundlag, har den historiske forskning i Danmark som bekendt et kildemateriale af uvurderlig betydning. I ¾ århundrede har dette materiale været benyttet til studier af landbrugets og bondesamfundets historie under mange forskellige synsvinkler: bebyggelsens historie og geografi, bondesamfundets sociale struktur, sprogstoffet i protokollernes tusinder af marknavne og meget andet, ligesom matriklen og markbøgerne har været et af de vigtigste holdpunkter i talrige lokalhistoriske studier.

En systematisk bearbejdelse af de mange forskellige data i materialet blev planlagt allerede ved århundredskiftet af statistikeren Henrik Pedersen, men hans tabeller over »De danske Landbrug« blev først efter hans død publiceret af Svend Aakjær i 1928. I det udgivne tabelværk mangler oversigter over nogle af de data, som Henrik Pedersen efter den oprindelige plan havde ønsket at medtage. Det gælder således »vangedelingen og sædskiftet«, som ifølge udgiveren måtte opgives, efter at det havde vist sig, at omdriftsforholdet ikke altid var »så simpelt og ligetil, at det kunne udtrykkes med fordel i kort tabelform«.

De problemer, som Henrik Pedersen tydeligt nok har haft med at bearbejde denne del af matrikelmaterialet, har imidlertid ikke af-

skrækket universitetslektor Karl-Erik Frandsen fra at give sig i kast med opgaven. Resultatet foreligger nu i form af et stort værk med titlen »Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682–83« (Bygd 1983), et arbejde som har givet ham den filosofiske doktorgrad.

Karl-Erik Frandsen møder vel rustet til opgaven, idet han forener uddannelse og erfaring i to discipliners metodikker: historiens og geografiens. Historien har først og fremmest givet ham den kildekritiske skoling, som har gjort det muligt for ham at styre sikkert gennem kildematerialets mange faldgruber. Geografien har givet ham den rumlige dimension og den kartografiske teknik, som har sat ham i stand til at omsætte markbørgernes tal og notater til kort, som på en instruktiv måde genskaber 300-årige danske kulturlandskaber.

De mange rekonstruerede kort, den minutiøse sigtning af mark- og modelbørgernes oplysninger samt struktureringen af dette materiale i et overskueligt hovedkort over landets dyrkningssystemer på den store matrikels tid – alt dette repræsenterer både en utrolig arbejdspræstation og en indsats af uvurderlig betydning for den landbohistoriske forskning. Man kan få indtrykket af, at Frandsen egentlig helst havde ladet det blive ved det. Han hører til den type redelige og beskedne forskere, som helst vil nøjes med at lægge det omhyggeligt bearbejdede materiale frem til brug for andres videre forskning, og som nødtigt kaster sig ud i letsindige hypoteser.

Disputatsformen har imidlertid tvunget ham til at komme med videregående slutninger af det fremlagte materiale, og det er her kritikken i de følgende linjer sætter ind. Når en mand behersker to discipliners teknik og metode, så kan det lyde urimeligt at forlange indsigt i en tredje. Alligevel må jeg hævde, at en mere etnologisk betragtningsmåde på flere punkter ville have styrket undersøgelsen, og at en bredere indsigt i andre sider af kulturforskningen ville have fået nogle af hans iagttagelser til at fremstå i et noget andet lys.

Karl-Erik Frandsens disputats er forment som en klassisk elementstudie. Den har som sit valgte studieobjekt en veldefineret side af